

UN FRAGMENT INEDIT AL HOTĂRNICIEI LUI LABERIUS MAXIMUS

(SEG I 329)

DE

D. M. PIPPIDI

Cum e îndeobște știut, importantul document epigrafic cunoscut sub numele de „Hotărnicia consularului Laberius Maximus” (în grecește : Ὁροθεσία Λαβερίου Μαξίμου ὑπατικού), a fost descoperit în cea dintâi campanie de săpături întreprinse la Histria, în vara 1914, în două exemplare grav mutilate, dar în locuri diferite și în măsuri inegale.

Unul din ele, convențional indicat cu sigla B, e săpat pe o piatră tare și — cu mici stricăciuni pricinuite de transportarea în Muzeul șantierului, unde poartă numărul de inventar 2 — se găsește și astăzi în starea de acum cincizeci de ani. A fost editat de Vasile Pârvan în *Histria IV*, nr. 16¹, apoi — după corecțiuni extrem de importante aduse textului de Adolf Wilhelm² și Hermann Dessau³, respectiv în 1922 și 1926 — re-editat și comentat de mine în *Dacia*, N.S. II, 1958, p. 227—247⁴.

Al doilea exemplar, obișnuit cunoscut ca A (Muz. Histria, inv. nr. 3), a fost săpat pe o piatră nisipoasă, extrem de friabilă : grav avariat încă de la descoperire, e acum complet distrus, din întreaga-i suprafață scrisă păstrându-se abia vagi urme de litere. Descrierea blocului, făcută de Pârvan la scurtă vreme după descoperire, sună precum urmează : „În placajul curtinei i, lângă turnul H, se află, cu fața la aer, culcat pe dreapta,

¹ = ARMSI, XXXVIII, 1916, p. 558—593.

² Anzeiger Akad. Wien, 1922, nr. XV—XVIII, p. 36 urm. (= SEG I 329).

³ ŌJh, XXIII, 1926, Beibl. 345—358, Cf. R. Journet, *Istros*, I, 1934, p. 150—151, urmat de Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 117, ale căror rezerve față de încheierile lui Dessau mi se par cu totul neintemciate.

⁴ Studiu retipărit acum în *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 133—153 (în cele ce urmează : *Epigraphische Beiträge...*).

un cip de piatră nisipoasă, înalt de 1,55 și lat de 0,56 m, foarte rău stricat de umezeală, coșcovit tare și avînd lipsă mari așchii din fața scrisă; toate aceste împrejurări fac foarte grea cetirea documentului, din care nu mai avem sus decît cîteva litere de text latin și apoi, dedesupt, mari fragmente de text grec. Literele sînt înalte de 0,015 m; ligaturile sînt extraordinar de numeroase și bogate”⁵.

Lăsînd la o parte alte amănunte, care n-au să ne intereseze astăzi, reținem indicația că la data cînd a fost editată, în 1916, inscripția se găsea încastrată în zidul de incintă: Pârvan nu i-a putut deci examina decît o față și — de bună seamă pentru că întreg textul exemplarului B e săpat pe o singură latură a blocului paralelipipedic — nu pare să fi bănuît măcar că textul de pe fața principală a exemplarului A a putut fi gravat în continuare pe o altă față a pietrei. Lucrul e cu atît mai surprinzător cu cît, cum se poate înțelege din desenul și fotografia pomenite înainte, textul citibil în momentul descoperirii pe fața principală a exemplarului A se oprea la r. 60 al celui săpat pe fața principală a exemplarului B, care numără în totul 72 de rînduri. Era ușor de bănuît, în aceste condiții, că — fiind vorba de reproducere ale aceluiași document oficial, interesînd în cel mai înalt grad cetatea și pe cetățeni — o copie nu putea fi mai puțin completă decît alta. Și totuși, intrucît controlul nu era posibil cîtă vreme blocul se găsea zidit, Pârvan s-a resemnat în fața inevitabilului și, acceptînd ceea ce-i oferea întîmplarea, s-a mulțumit să editeze — cu unele lecțiuni interesante împrumutate exemplarului A — *singur textul exemplarului B*, atît cît supraviețuiește.

Blocul n-avea să rămînă însă neclintit în locul unde fusese descoperit. La o dată ce nu se poate preciza (cu multă probabilitate după moartea timpurie a descoperitorului Histriei) a fost scos din placajul cortinei și transportat în Muzeu, unde se găsea expus în 1949, anul reluării săpăturilor de actuala echipă de cercetători ai Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. Din păcate, grav vătămată din momentul descoperirii, piatra a continuat să se descompună sub acțiunea agenților atmosferici în așa măsură încît, reeditînd documentul în 1958, mi-a fost cu neputință să procedez la un examen amănunțit și a trebuit să mă mulțumesc cu facsimilul publicat de Pârvan, opera excelentului desenator care a fost Dionisie Pecurariu (fig. 1).

Povestea textului *Hotărniciei* nu se sfîrșește însă aci. În momentul cînd a fost scos din zid pentru a i se da așezarea actuală, blocul a putut fi — în sfîrșit — cercetat pe toate părțile. S-a constatat atunci că scrisul de pe fața principală continua pe una din fețele laterale, și tot atunci sau poate ceva mai tîrziu bucata de text neînregistrată de Pârvan a fost fotografiată în condiții relativ bune. Printr-o întîmplare fericită, o copie a fotografiei mi-a ajuns de curînd în mînă, și astfel mă găsesc în situația de a face cunoscut — în completarea ediției din 1958 — un fragment inedit al faimosului document, din păcate un fragment inform, grav avariat, ale cărui lecțiuni noi nu-s de natură să schimbe informațiile din textul cunoscut,

⁵ *Histria IV*, p. 556.

dar care cu multă probabilitate vor putea fi cîndva valorificate pe temeiul unor descoperiri viitoare.

Înainte de a încheia cu aceste deslușiri preliminare, amintesc că din punctul de vedere al modului de redactare Hotărnicia lui Laberius Maximus e un decret al acestui guvernator al Moesiei Inferioare, cu data 25 octombrie anul 100 e.n., prin care se fixau limitele teritoriului Histriei, cu scopul de a curma neînțelegerile ivite între locuitorii cetății scutite de dări și concesionarul veniturilor „vămii malului trac” (în latinește: *publicum portori ripae Thraciae*). Decretul e redactat în limba latină și — în exemplarul mai bine conservat al documentului — ocupă primele opt rînduri, după care urmează mai multe scrisori în limba greacă, emanînd de la o seamă de guvernatori ai Moesiei din veacul I e.n., în legătură cu aceeași problemă a imunităților fiscale acordate cetății. Ceea ce se citește de la r. 61 înainte în exemplarul B (63 și urm. în exemplarul A) reprezintă începutul așa-numitei *subscriptio*, formula de întărire a textului săpat pe piatră, care garantează exactitatea copiei și precizează natura actului astfel dat publicității. Partea conservată din *subscriptio* se întinde în exemplarul B pînă la r. 72 (fig. 2); în exemplarul A, în schimb, cum rezultă din fotografia pe care o reproduc (fig. 3), ajunge pînă la r. 84 (din păcate, în condiții lamentabile), fără ca vreun

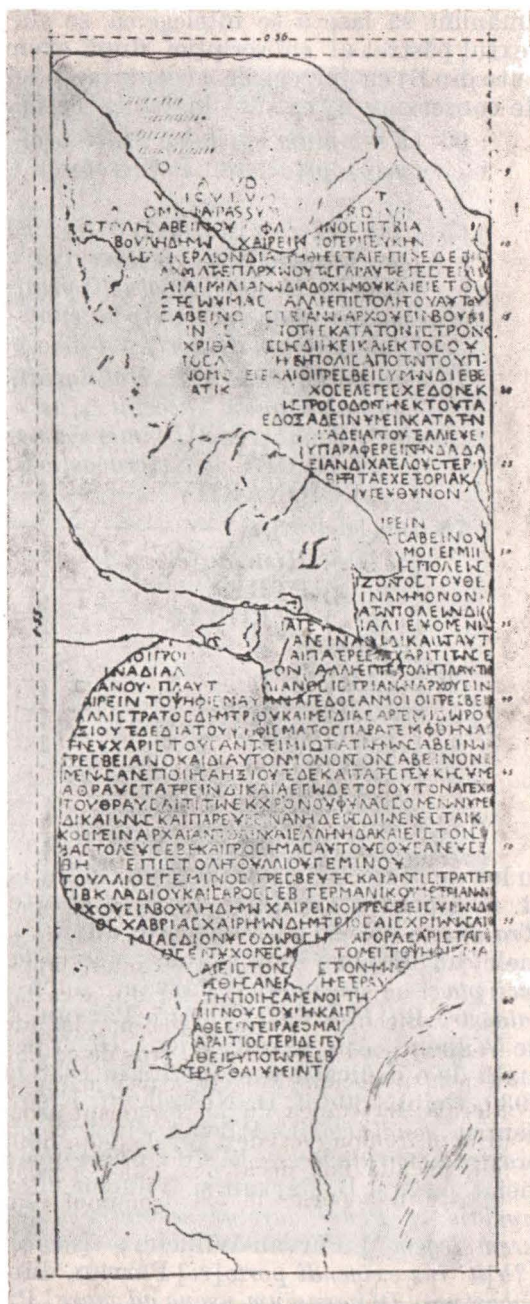

Fig. 1: Hotărnicia lui Laberius Maximus, exemplarul A (desen de D. Pecurariu)

amănunt să lase a se înțelege că se sfirșea aci. În cele ce urmează redau textul păstrat al subscriptiei după exemplarul A (inclusiv rîndurile cunoscute din B) cu întregirile acceptate de editorii anteriori, acolo unde starea de conservare a textului îngăduia conjecturi plauzibile.

- 63 [*Exemplum epistulae Mari L*]aberi *M*[*a*]xi[*m*]i l[*eg*(ati) *Aug*(usti)]
[*pr*(o) *pr*(aetore) *Imp*(eratore) *Caes*(are) *T*]raian <0>
G[ermanico III Iulio Fron-]
- 65 [*tino III co*(n)s(ulibus) *V*]III kal(endas) [*No*]uembres. *Descriptum*
[*et recognit*]um factum ex com[*m*(entariis) *Mari Laberi*]
[*Maximi*]l[*eg*(ati) *Aug*(usti) *pr*(o) *pr*(aetore) *permi*(tente *Fabio Pom*-]
[*peiano quae iam scrip*]ta sunt *Charagon*[*io Philo*-]
[*palaestro cond*(uctori) *pub*](l(ici) *portori ripae Thr*[*aciae postulanti*].
- 70 [*ut portor*]ium sibi *Halmyridi*[s et *Peuci daretur. Secundum*]
[*forma*]m quam accepit i[us exigendi *portori habebit a fini*-]
[*bu*]s canabar(um) *D*[imensium usque ad mare? — — — — —]
[. . .] DVCET a *Sa*[cro ostio? — — — — —]
[. . .] CIONARIIV — — — — —
- 75 [*ma*]gistrat[us? — — — — —]
[. . .] *Histran*[orum? — — — — —]
[. . .] ETREL — — — — —
[. . .] CEROBAI — — — — —
[*u*]eterano — — — — —
- 80 NTAREQV[*e* — — — — —] *Labe*-]
rius Max[imus — — — — —]
[.] AQVEL — — — — —
[.] ACCOS — — — — —
[. . .] SCEDA — — — — —

N.C. — R. 63 întregit după B, în acest loc bine conservat; *Mari*, în loc de *Mani*, e o greșeală repetată în B și trebuie să se fi întîlnit și în A. — R. 64: pentru *Caes*(are), în B se citește *Caesari*; pentru [*T*]raian <0>, *Traiano*. — R. 65—67 întregite după B, mai complet, unde apare și numele lui *Fabius Pompeianus*; [*scrip*]ta sunt A, [*q*]uae i[a]m era(nt?) *scri*[pta — — — — —] Pârvan, după B — R. 68: *Charagonio Phicoralaestro* B; *Phicora*[l?] *aestro* Pârvan. Lectiunea *Philopalaestro*, propusă de Wilhelm, Anz. Akad. Wien, 1922, n. XV—XVIII, p. 38 a fost confirmată de o dedicație descoperită în 1938 la Novae: D. Decev, *ŌJh XXXI*, 1939, Beibl. 130 (cf. H. Nesselhauf, *Epigraphica*, I, 1939, p. 334). — R. 69: pentru *cond*(uctori), Pârvan citea *cond*(uctore); pentru [*postulanti*], B prezintă *postulante*. — R. 70: întregirea și punctuația sînt ale mele, întemeiat pe A și B. Pârvan și Wilhelm citeau aci: *u*[t *portorium* — — — *Hal*] *myridis* et *Peuci daretur secund*[um..] — R. 71: [*forma*]m Pippidi; [*ueterem legem*?] Pârvan-Wilhelm; i[us exigendi *portori habebit*] Pippidi; [?] *it ius exigendi porto*[ri] Pârvan, după B. — R. 71—72: [*a finibu*]s *canabar*(um) *D*[imensium usque ad mare] Pippidi; [— — a — — — | — — — a] *rum Dimensium usque* Pârvan; [— — a *territorio* / *uicano*] *rum Dimensium* Nesselhauf. — R. 73—84: citirile sînt toate ale mele.

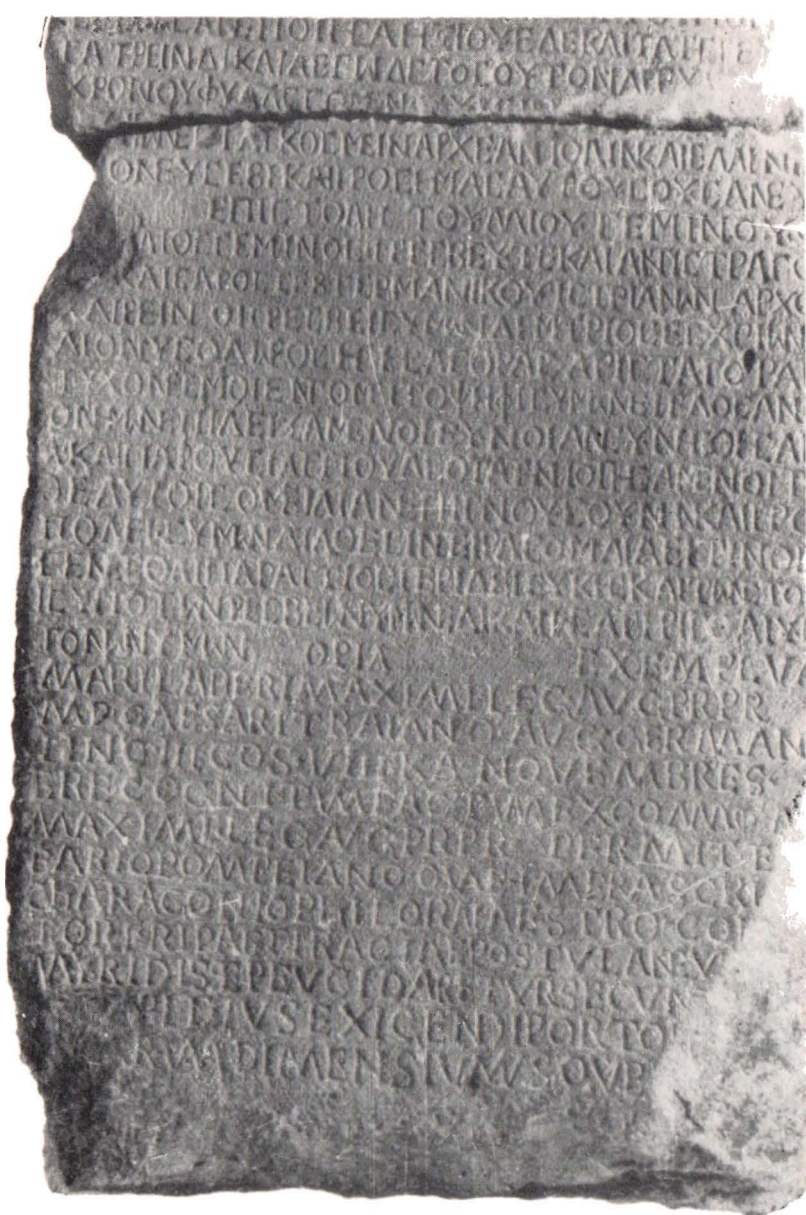

Fig. 2: Hotărnicia lui Laberius Maximus, exemplarul B (rindurile 61–72)

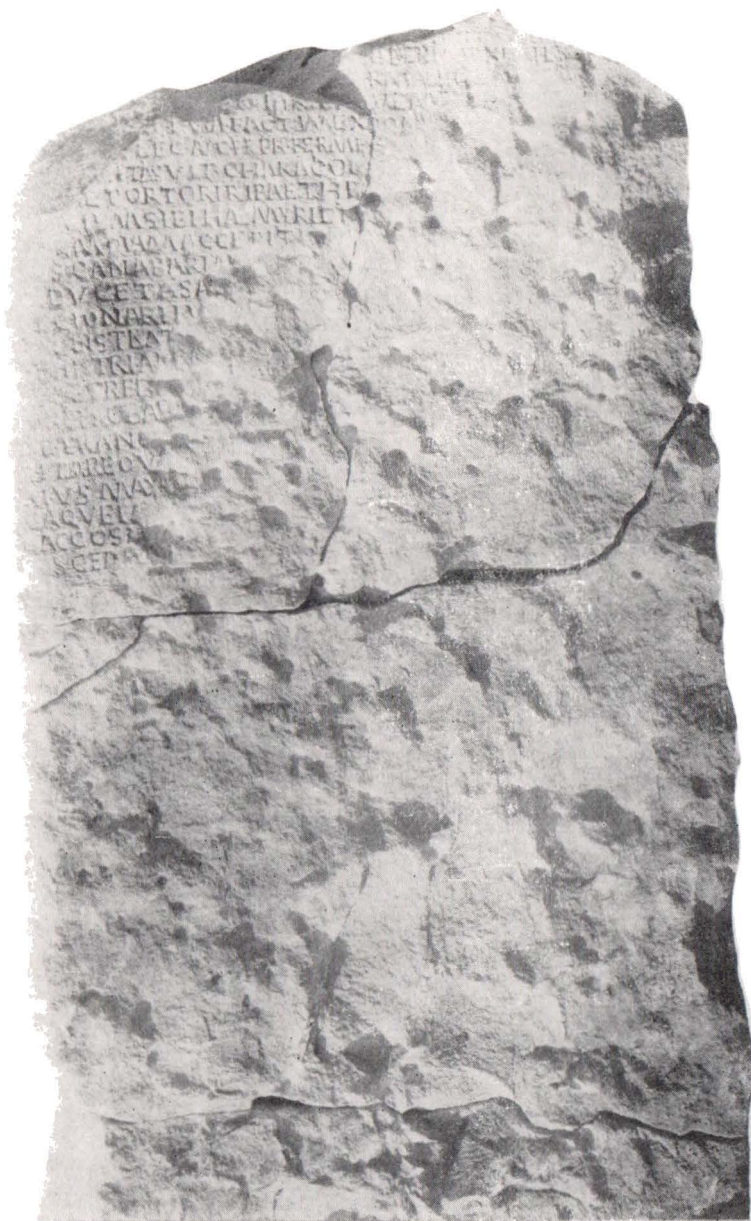

Fig. 3: Hotărnicia lui Laberius Maximus, exemplarul A (rîndurile 63–84)

Traducere :

„Copie a scrisorii lui Marius (greșeală pentru Manius) Laberius Maximus, trimis imperial cu puteri pretoriene, din 25 octombrie al anului când erau consuli împăratul Caesar Traian Augustul Germanicul și Iulius Frontinus, ambii pentru a III-a oară (= 100 e.n.). Text reprodus și verificat după însemnările lui Marius Laberius Maximus, trimis imperial cu puteri pretoriene, cu îngăduința lui Fabius Pompeianus, scris (și transmis) mai de mult lui Charagonius Philopalaestrus, concesionar al veniturilor vămii țărmlui Traciei care ceruse să i se plătească vama lacului Halmyris și a gurii Peuce. Potrivit deciziei primite, va avea dreptul să perceapă vamă de la hotarele canabelor din Dimum până la mare . . .” (de aci înainte textul, din cale afară de vătămat, nu mai îngăduie vreo încercare de întregire sau de traducere).

Cum e ușor de văzut din aparatul critic, în ciuda gravelor mutilări suferite înainte și după descoperirea lui de Pârvan, exemplarul A al *Horothesiei* ne-a păstrat în partea-i finală câteva lecțiuni prețioase, de natură uneori să confirme, alteori să înlăture conjecturile primilor editori și, în general vorbind, să îlesnească înțelegerea conflictului care — opunînd pe locuitorii Histriei concesionarului „Vămii țărmlui trac” — a prilejuit intervenția guvernatorului Moesiei Manius Laberius Maximus. Înainte de a da în această privință unele precizări, trebuie să observ însă că între subscripțiile celor două copii ajunse pînă la noi există deosebiri de formă ce nu-s desigur imputabile lăpicișilor, ci trebuie să fi figurat în textele puse la dispoziția acestora pentru a fi săpate în piatră. Astfel, cu multă probabilitate, cuvintele [*quae iam scrip*]ta sunt, în r. 68 al exemplarului A, față de [*q*]uae i[a]m era[nt] scrip[ta], din r. 67 al exemplarului B, și tot astfel : *postulante u[t portorium . . . Halmyridis et Peuci daretur* (din exemplarul B, r. 69—70), față de : [*postulanti ut portor*]ium sibi Halmyridi[s et Peuci daretur], în exemplarul A, rindurile 69—70. Cu aceste ușoare nepotriviri, cuprinsul celor două copii e identic, cum ne puteam aștepta, fiind vorba de un document oficial, și această împrejurare îlesnește considerabil sarcina editorului, care, în stabilirea textului, se poate referi cu egală îndreptățire la ambele exemplare ce-i stau la îndemînă⁶.

În restituirea propusă mai sus, rindurile 66—70 alcătuiesc o frază al cărei sens e certificarea textului săpat în continuare, despre care se arată că reprezintă o hotărîre a lui Laberius Maximus, scoasă din „arhiva” acestuia cu îngăduința unui urmaș al său la administrația Moesiei — Fabius

⁶ Dacă, așa cum s-a presupus uneori, cele două copii A și B au fost gravate în epoca Severilor, cu scopul de a reaminti privilegiile fiscale ale histrienilor în seculara dispută cu concesionarii „Vămii țărmlui trac” și ai „Vămii Illyricului” (RÉL, XVI, 1938, p. 27), posibilitatea ca *Hotărnicia* să fi fost expusă în mai multe puncte ale teritoriului orășenesc nu-i cituși de puțin exclusă. În acest caz, ne putem aștepta ca săpăturile viitoare să scoată la iveală un nou exemplar — poate mai bine conservat — al prețiosului document, atît de important pentru istoria administrativă a Dobrogei romane.

Pompeianus⁷. Provocată de pretenția concesionarului „Vămii țărmlui Traciei” (*conductor publici portori ripae Thraciae*) de a i se plăti darea cunoscută sub numele de *portorium* pentru mărfurile transportate pe brațul Sf. Gheorghe (în antichitate *Peuce*) și pe lacul Razelm (în textul nostru *Halmyris*), hotărîrea guvernatorului Moesiei din anul 100 întărea, după toate probabilitățile, imunitatea fiscală de care locuitorii Histriei par să se fi bucurat în limitele teritoriului lor orășenesc din clipa încorporării cetății în statul roman, către începutul erei noastre⁸. În rîndurile păstrate ale celor două *subscriptiones* nu se face vreo aluzie la această scutire, de bună seamă menționată în partea pierdută a textului. Includerea unei asemenea clauze în statutul concedat Histriei cu cel puțin un veac înainte de decizia lui Laberius e totuși neîndoioasă, dacă ne gîndim la înlesnirile acordate altor *ciuitates immunes* din părțile răsăritene ale Imperiului⁹, ori la scrisorile adresate autorităților histriene de o serie de guvernatori ai Moesiei din sec. I — începînd cu Terentius Tullius Geminus și sfîrșind cu Pomponius Pius¹⁰. În toate aceste documente, asigurarea că „drepturile” dăruite cetății au a rămîne neștirbite, iar „hotarele strămoșești” neschimbate, revine în termeni aproape identici. „În legătură cu Peuce și cu gurile, informat de solii voștri, am găsit cu cale să vi se păstreze hotarele din strămoși”, scrie între anii 47—50, Tullius Geminus¹¹; iar Flavius Sabinus, ceva mai tîrziu: „cu toate că rețeaua vamală a malului Dunării se întinde pînă la mare... am găsit cu cale că trebuie să vă fie păstrată, după datină, îngăduința de a pescui în gura Peuce și de a aduce lemn de facile pentru nevoile fiecăruia, fără plata vreunei taxe”¹². Cam la fel se exprimă, în substanță, Plautius Aelianus — „îmi cereți... ca drepturile voastre în legătură cu Peuce să rămîină nevătămate”¹³ — și Pomponius Pius, în a cărui scrisoare vechimea „drepturilor” histrienilor e încă o dată subliniată cu vigoare: „pentru ca drepturile

⁷ În stadiul actual al documentării, personalitatea și cariera lui Fabius Pompeianus ne sînt cu totul necunoscute, motiv pentru care Părvan înclina a vedea în el un *procurator uectigalis Illyrici* (*Histria IV*, p. 580; cf. observațiile mele *Epigraphische Beiträge*..., p. 138, n. 10), în timp ce Dessau preferă ipoteza după care ne-am gîsi înaintea unei erori a lapicidului, care a gravat Fabius Pompeianus în loc de Fabius Postuminus, consul suffect în anul 96 (Degrassi, *Fasti consulari*, p. 29), guvernator al Moesiei Inferioare încă sub Traian (Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 61—62), cu multă probabilitate urmașul imediat al lui Laberius Maximus la administrația provinciei dunărene (PIR² III, p. 108, nr. 54). Față de numeroasele greșeli de nume și de ortografie strecurate în textul celor două exemplare ale *Horothesiei* ajunse pînă la noi, socot că ultima ipoteză are pentru ea o mare doză de verosimilitate.

⁸ În legătură cu obscura problemă a înglobării în imperiul roman a cetăților grecești de pe litoralul dobrogean al Mării Negre, vezi considerațiile mele din *Istoria Romîniei I*, 1960, p. 482 și *Epigraphische Beiträge*, p. 101—105, 150—153.

⁹ *Syll.*³. 618, 10 urm.; OGI 455, 13—15; Chr. Dunant-J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, II (Paris, 1958), nr. 174, cu comentariul p. 44.

¹⁰ Pentru cronologia acestor documente și a guvernatorilor de la care emană, împotriva aserțiunilor lui Părvan, *Histria IV*, p. 565—572, urmat de Vulpe, *Hist. ancienne de la Dobroudja*, p. 117 urm., cf. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 28—32 și D. M. Pippidi, *Epigraphische Beiträge*, p. 106—132.

¹¹ Rîndurile 59—61 ale exemplarului B.

¹² Rîndurile 16—25.

¹³ Rîndurile 44—45.

cetăților să nu fie numai păstrate, dar și sporite, am încuviințat ca venitul peștelui prins în gura Peuce să fie al vostru, după dreptul de care — din mila împăraților — strămoșii și părinții voștri s-au bucurat neîntrerupt”¹⁴.

În lumina acestor precizări, natura conflictului care opunea pe histrieni lui Charagonius Philopalaestrus — *conductor publici portori ripae Thraciae* — apare limpede. Creată după toate probabilitățile în 46 e.n., o dată cu transformarea regatului Traciei în provincie și cu alipirea Dobrogei la Moesia, rețeaua vamală a malului trac — pe numele-i oficial *portorium ripae Thraciae* — pare să se fi adăugat, fără să se confunde cu ea, „vămii” dinainte existente a Illyricului (*portorium Illyrici utriusque*), în așteptarea momentului când, ca urmare a unei reforme a lui Hadrian, avea să fie integrată în organizația vastă îmbrățișând nu mai puțin de 11 provincii și purtând numele întrucîtva complicat de *portorium Illyrici utriusque et ripae Thraciae*¹⁵. Despre alcătuirea și chiar despre existența unei „vămii” a țărmlui trac, înainte de descoperirea și de publicarea *Horothesiei*, în 1916, nu exista vreo știre. Abia cu editarea — de Pârvan — a documentului, s-a luat cunoștință de faptul că limitele ei mergeau de la localitatea Dimum, pe malul Dunării bulgărești, între Asamum și Novae, pînă la vărsarea fluviului în mare. Această din urmă indicație ne e oferită de un pasaj al primei scrisori a lui Flavius Sabinus către histrieni, în care, în legătură cu problema imunității fiscale a orașului, ridicată de solii acestuia, guvernatorul e adus să facă precizarea că rețeaua vamală a malului Dunării se întindea pînă la mare: τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστριν δὲχθης τέλος μέχρι θαλάσσης διήκει¹⁶. Cît privește punctul opus, locul unde „Vama malului trac” se lega de „vama” mai veche a Illyricului, rîndul 72 din exemplarul B al Hotărniciei păstrează numai cuvintele: --- *rum Dimensium usque*, întregite de primul editor: [*a finibus terra*]rum *Dimensium usque* [ad caput Peuci?].

În legătură cu aceste conjecturi, Pârvan se ținea dator să sublinieze caracterul lor ipotetic¹⁷. În realitate, măcar că inspirată de o lăudabilă prudență științifică, rezerva învățatului era desigur exagerată, oîta vreme numele *Dimensium* se citește în exemplarul mai bine conservat al inscripției, iar faptul că limita opusă a rețelei vamale era marea, rezultă și el limpede din scrisoarea lui Flavius Sabinus. Într-o singură privință îndoiala lui Pârvan era probabil îndreptățită, și anume cînd e vorba de a ști ce va fi urmat în r. 72 al inscripției după *usque ad?* Propria-i lecțiune — *caput Peuci* — prezintă dezavantajul de a fi ambiguă, în sensul că precizarea se aplică deopotrivă amînduror extremităților brațului Peuce: celei de la început, din preajma Tulcei, unde începe să se ramifice Delta, ca și celei de sfîrșit, unde brațul Sf. Gheorghe atinge marea. Acesta e de altfel motivul pentru care, în textul reconstituit înainte al subscriptiei exempla-

¹⁴ Rîndurile 34—38.

¹⁵ Istoricul acestei importante circumscriptii „vamale”, ca și, indeobște, al sistemului de impunere a circulației mărfurilor sub Imperiul roman timpuriu, a fost scris cu agerime și nîgală de S. J. De Laet în teza sa *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut-Empire*, Brugge, 1949, în special p. 175—246. Cf. Fr. Vittinghoff s.v. *Portorium*, RE, XXII (1953), col. 359—360.

¹⁶ Rîndurile 16—17.

¹⁷ *Histria IV*, p. 589, n. 2; 591.

rului A, am preferat conjectura *ad mare*, ca fiind mai clară și mai conformă — cel puțin ca sens — cu modul de a se exprima al lui Flavius Sabinus: μέχρι θαλάσσης.

Astfel întregită, fraza : [*secundum forma*] *m quam accepit i[us exigendi portori habebit a finibu]s canabar(um) D[imensium usque ad mare]* nu lasă îndoială asupra originii litigiului pe care Laberius Maximus era chemat să-l rezolve. În măsura în care rețeaua vamală a țărmului trac se întindea pînă la mare, Charagonius Philopalaestrus era îndreptățit să perceapă pe bunurile transportate din și pe brațul Peuce, și la fel și pe lacul Halmyris, impozitul indirect al cărui concesionar se întîmpla să fie. De altă parte, prin statutul concedat de autoritățile romane în momentul integrării în Imperiu, histrienii — la fel ca locuitorii altor *ciuitates foederatae* sau *ciuitates liberae et immunes* din cuprinsul statului roman — se bucurau de imunitatea fiscală în limitele teritoriului lor orășenesc. Opoziția la pretențiile concesionarului „Vămii malului trac” se reducea, în aceste condiții, la recunoașterea de fiecă nou guvernator a hotarelor lor strămoșești, în care — printr-o ficțiune juridică inspirată de dorința de a ajuta cetatea să-și sporească veniturile ¹⁹ — erau incluse fie și parțial brațul Peuce (în înțelesul libertății de a circula și pescui fără a plăti dări în această gură a Dunării) și lacul Razelm (cu excluderea apelor teritoriale ale locuitorilor din Argamum) ¹⁹. E ceea ce par să fi făcut într-o formă implicită guvernatorii amintiți din sec. I, atunci cînd se mulțumeau să recunoască validitatea „drepturilor” și intangibilitatea „hotarelor strămoșești” ale histrienilor, e ceea ce face în mod explicit Laberius Maximus, procedînd — poate pentru întia oară în istoria raporturilor dintre orașul grec și Roma — la fixarea pe teren a granițelor teritoriului orășenesc, pentru a pune capăt definitiv neînțelegerilor prezente și viitoare.

Cît vorbim de litera și de înțelesul r. 72 al Hotărniciei, nu e poate inutil să subliniez împrejurarea că, în raport cu exemplarul B, exemplarul A aduce precizarea interesantă că jurisdicția lui Charagonius Philopalaestrus începea [*... a finibu]s canabar(um) D[imensium]*, ceea ce înseamnă că în zilele lui Traian, și desigur mai de mult, exista în această localitate o tabără militară, în marginea căreia apucase să se înfiripe o așezare civilă de tipul *canabae*. Știrea e nouă și, din păcate, izolată ²⁰. Prezența

¹⁹ Această dispoziție binevoitoare e limpede proclamată în prima — în ordine cronologică — din scrisorile lui Flavius Sabinus către histrienii: ἐπει καὶ οἱ [πρόεβεις ὑμῶν] διεβεβαίοντο καὶ Ἀσιατικὸς ὁ ἐπαρχος [ἐλεγε σχεδόν] ἐκείνην μόνην εἶναι τῆς πόλεως πρόσ-ο[δον τὴν ἐκ τοῦ] ταπεινωμένου ἰχθύος, ἔδοξα δεῖν [ὑμῖν κατὰ τὴν ὑμετέ]ραν συνήθειαν μένειν τὴν αὐτὴν ἄδει[αν ...] κατ. (r. 19—22). Cf. și scrisoarea lui Plautius Aelianus r. 45—48, citată mai sus pe p. 336 și n. 13.

²⁰ Cum se știe, din lipsa unor săpături sistematice, așezarea acestei vechi — dar misterioase — colonii grecești de pe litoralul dobrogean n-a fost încă stabilită cu certitudine. O presupunere verosimilă e că Argamum (Ἀργάμη la Hecataios, frg. 183 Nenci; Ἀργαμὸ la Procop., *De aedif.*, IV 11) ar fi de identic cu ruinele de la capul Dolojman, la cea. 5 km est de Jurilofca (Paul Nicorescu, în volumul *În memoria lui Vasile Pârcan*, București, 1934, p. 222 urm.; R. Vulpe, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 120, n. 1).

²⁰ Localitatea ne era pînă acum cunoscută ca o *statio* a șoselei militare construite de romani de-a lungul Dunării (Ptolem., III 10; *Itiner. Anton.*, 221) și, de asemenea, ca unul din birourile rețelei vamale a Illyricului: AEM, XVII, 1894, p. 175, nr. 12 și 178, nr. 21 (= CIL III 12399, 12363). Cf. De Laet, *op. laud.*, p. 199—200.

la Dimum a unei tabere militare ne era pină acum cunoscută numai dintr-un izvor târziu, *Notitia Dignitatum*, care ne informează că în sec. V staționa aici un *cuneus equitum Solensium*²¹. Ce anume trupe, și cât de importante, își vor fi avut garnizoana la Dimum în sec. I e.n., rămîne s-o aflăm din descoperiri viitoare²².

Ultimele rînduri ale exemplarului A al Hotărniciei sînt într-o stare de conservare prea proastă pentru a permite vreo inducție valabilă. Ici și colo am putut întregi cîte un cuvînt (rîndurile 73, 75, 76, 79, 80—81), și la fel vor mai face poate și alții în viitor. Din toate aceste frînturi, greu se poate scoate însă un înțeles legat. Oricît de interesantă va fi fost în special această parte a subscripției, și oricît de vie dorința noastră de a-i pătrunde noima, pentru a încerca speculații asupra-i mi se pare preferabil a aștepta informații ulterioare.

EIN UNBEKANNTES BRUCHSTÜCK DER ΟΡΟΘΕΣΙΑ ΛΑΒΕΡΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΥΠΑΤΙΚΟΥ (SEG I 329)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Das bedeutende 'Οροθεσία Λαβερίου Μαξίμου υπατικού benannte epigraphische Dokument wurde im Sommer 1914, bei den ersten in Histria unternommenen Ausgrabungen aufgefunden, und zwar in zwei an verschiedenen Stellen ungleichmäßig beschädigten Exemplaren. Eines von diesen, mit Sigel B bezeichnet, ist in einen harten Stein eingemeißelt und befindet sich heute in demselben Zustand wie vor 40 Jahren. Es wurde zuerst von Pârvan in *Histria IV*, Nr. 16, veröffentlicht, dann — nach äußerst wichtigen von Adolf Wilhelm und Hermann Dessau durchgeführten Korrekturen — von mir in der Zeitschrift *Dacia* 1958 wieder herausgegeben und kommentiert.

Das zweite Exemplar, gewöhnlich als A bekannt, ist in einen äußerst brüchigen Sandstein gemeißelt. Es war schon bei seiner Entdeckung stark beschädigt, ist jetzt vollständig zerstört und auf der Oberfläche sind nur unklare Spuren von Buchstaben erkennbar. Im Jahre 1916, als es veröffentlicht wurde, befand sich der Stein noch in der Befestigungsmauer: Pârvan konnte also bloß eine Seite untersuchen und vermutete nicht daß der auf die Hauptseite eingemeißelte Text eine Fortsetzung auf einer anderen Seite des Steins haben könnte.

Der Steinblock blieb jedoch nicht auf derselben Stelle. Als er aus der Mauer genommen wurde, um ins Museum Histria gestellt zu werden, konnte

²¹ *Not. Dign. Or.*, XL 6 = 12. Cf. A. Betz, in RE VI A, col. 459.

²² Pentru unele descoperiri de monete din sec. V în cuprinsul așezării, vezi V. Velkow, în *Ибави*, XV, 1946, p. 241; pentru vicisitudinile ei sub Imperiul târziu, de același, *Градът в Тракия и Дакия през късната античност* (IV—VI B), Sofia, 1959, p. 60, 87—88, 163.

er endlich von allen Seiten untersucht werden. Dann stellte man fest, daß die Inschrift auf der Hauptseite auf einer der Nebenseiten fortgesetzt wurde, und ebenfalls damals konnte der von Pârvan nicht verzeichnete Text unter relativ guten Bedingungen photographiert werden. Durch einen glücklichen Zufall kam ich unlängst in den Besitz einer Kopie dieser Photographie, und so bin ich in der Lage, einen unveröffentlichten Teil des wichtigen Dokuments — als Ergänzung der Ausgabe von 1958 — bekannt zu machen.

Bevor ich diese Erläuterungen abschließe, erwähne ich, daß — der Form nach — die *Horothesis* ein Dekret des Statthalters von Niedermösien M' Laberius Maximus mit dem Datum 25. Oktober 100 ist, wodurch die Grenzen des Stadtgebiets Histria festgesetzt wurden. Dieser Akt sollte den Zwistigkeiten, die zwischen den Einwohnern der von Abgaben freien Stadt und dem *conductor* des „thrakischen Zolls“ (*publicum portori ripae Thraciae*) ein Ende bereiten. Das Dekret ist lateinisch verfaßt und in dem besser erhaltenen Exemplar beschränkt es sich auf die 8 Anfangszeilen; nachher folgen mehrere Briefe in griechischer Sprache, die sich auf dasselbe Problem beziehen und die von einer Reihe von Statthaltern Moesiens im 1. Jh. stammen. Der Text, der auf die 61. Zeile des B-Exemplars folgt, stellt den Anfang der *scriptio* dar. Er reicht im B-Exemplar bis zur 72. Zeile (Abb. 2); im A-Exemplar hingegen — wie die Photographie beweist (Abb. 3) — reicht er bis zur 84. Zeile (leider in bedauernswertem Zustand), ohne daß irgendein Zeichen das Ende des Textes andeutet.

In der weiter oben S. 334 vorgeschlagenen Ergänzung stellen die Zeilen 66—70 einen Satz dar, dessen Inhalt den weiteren Text bestätigt, wo gesagt wird, daß dieser einen Beschluß des Laberius Maximus darstelle und aus dessen Archiv dank der Erlaubnis eines seiner Nachkommen in der Verwaltung Moesiens, Fabius Pompeianus, entnommen wurde. Die Maßnahme wurde deshalb getroffen, weil der *conductor publici portori ripae Thraciae* den Anspruch erhob, daß ihm für die auf dem Peuce-Arm und dem Halmyris-See durchgeführten Warentransporte das *portorium* geleistet werde. Aller Wahrscheinlichkeit nach festigte der Statthalter die Steuerimmunität, derer die Histrianer in ihrem Stadtgebiet seit der Eingliederung in den römischen Staat, zu Beginn u.Z., sich erfreuten. In den erhaltenen Zeilen der beiden *subscriptiones* wird keine Anspielung auf diese Tatsache gemacht. Es ist jedoch wahrscheinlich, daß eine solche Klausel in das Statut Moesiens wenigstens ein Jahrhundert vor dem Beschluß des Laberius Maximus einbezogen wurde. Diese Behauptung wird glaubhaft, wenn wir an andere den *civitates immunes* aus dem östlichen Teil des Römerreichs verliehene Erleichterungen denken, oder an die Briefe, die von mehreren Statthaltern Moesiens — von Terentius Tullius Geminus bis Pomponius Pius — an die Behörde Histrias gerichtet wurden. In allen diesen Dokumenten erscheint die stets fast in der gleichen Form gemachte Versicherung, daß die der Stadt verliehenen Rechte ungeschmälert und die „Grenzen von Alters her“ unverändert bleiben werden.

Durch diese Bestimmungen wird das Wesen des Konfliktes zwischen Histrianern und Charagonius Philopalaestrus — *conductor publici portorii ripae Thraciae* — klar. Aller Wahrscheinlichkeit nach im Jahre 46, gleichzeitig mit der Umwandlung des Königreichs Thrakien in eine Provinz und dem Anschluß der Dobrudscha an Moesien, geschaffen, scheint der Zollgürtel des thrakischen Ufers zur Zeit Hadrians in die weitverzweigte Organisation, die nicht weniger als 11 Provinzen umfaßte unter der einigermaßen komplizierten Bezeichnung *portorium Illyrici utriusque et ripae Thraciae* aufgenommen worden zu sein. Über die Bildung oder gar das Vorhandensein eines *portorium ripae Thraciae* vor der Entdeckung der Horothesie, im Jahre 1914, gab es keine Kenntnis. Erst mit der Veröffentlichung des Textes durch Pârvan wurde die Tatsache bekannt, daß dessen Grenzen von der Ortschaft Dimum (am bulgarischen Donauufer), zwischen Asamum und Novae, bis zur Mündung des Stromes reichten. Diesen letzten Hinweis gibt uns eine Stelle aus dem ersten Briefe des Flavius Sabinus an die Histrianer, wo er bezüglich der Steuerimmunität der Stadt, die von deren Boten gefordert wurde, genau bestimmt, daß der Zollgürtel des Donauufers sich bis zum Meer erstreckt: τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἰστρον ὁχθῆς τέλος μέχρι θαλάσσης διήκει. Was den entgegengesetzten Punkt betrifft, die Stelle, wo sich der „Zoll des thrakischen Ufers“ mit dem älteren Zoll Illyricums verbindet, enthält die 72. Zeile des B-Exemplars der Horothesie nur die Wörter: . . . *rum Dimensium usque*, die vom ersten Herausgeber ergänzt wurden: [*a finibus terra*]rum *Dimensium usque* [*ad caput Peuci*?].

Den hypothetischen Charakter dieser Ergänzung unterstrich Pârvan selbst. Wenn auch aus einer lobenswerten wissenschaftlichen Vorsicht entsprungen, war sein Vorbehalt gewiß übertrieben, weil doch das Wort *Dimensium* auf dem besser erhaltenen Exemplar des Steins zu lesen ist, und die Tatsache, daß das entgegengesetzte Ende des Zollgürtels das Meer war, klar aus dem Brief des Flavius Sabinus hervorgeht. Nur in Hinsicht auf die Frage, was nach *usque ad* gefolgt wäre, war der Zweifel Pârvan's berechtigt. Seine Ergänzung: *caput Peuci* hat den Nachteil, daß sie zweideutig ist, in dem Sinne, daß die Bestimmung im gleichem Maße für die beiden extremen Punkte des Peuce-Armes zutreffend ist: sowohl für dessen Anfang, in der Nähe von Tulcea, wo sich die Donau zu verzweigen beginnt, als auch für das Ende, wo der St. Georgs-Arm das Meer berührt. Dies war auch der Grund, weshalb ich in dem weiter oben ergänzten Text der *scriptio* die Lesart *ad mare* vorgezogen habe, da diese Wendung klarer und der Ausdrucksweise des Flavius Sabinus — wenigstens sinngemäß — besser entspricht: μέχρι θαλάσσης διήκει.

So ergänzt, beseitigt der Satz: [*secundum formam quam accepit ilus exigendi portorii habebit a finibus canabar(um) D[imensium usque ad mare]* jeden Zweifel über den Ursprung der Zwistigkeiten, die Laberius Maximus schlichten sollte. Wenn der Zollgürtel des thrakischen Ufers bis zum Meer reichte, war Charagonius Philopalaestrus als *conductor* berechtigt, das *portorium* zu fordern, sowohl für die Warentransporte auf dem Peuce-Arm als auch auf dem Halmyris-See. Andererseits erfreuten

sich die Histrianer — ebenso wie die Bewohner anderer *civitates foederatae* oder *civitates liberae et immunes* — durch das von den römischen Behörden bei der Eingliederung ins Kaiserreich aufgestellte Statut der Steuerimmunität im Rahmen ihres städtischen Gebietes. Unter diesen Bedingungen beschränkte sich der Widerstand gegenüber den Ansprüchen des *conductors* auf die Anerkennung ihrer uralten Grenzen seitens jedes neuen Statthalters; hinzu kam noch ein Teil des Peuce-Arms und des Halmyris-Sees (die Gewässer der Bewohner von Argamum ausgeschlossen), welcher der Stadt ihre Einnahmen erleichtern sollte. Scheinbar haben dies auch die erwähnten Statthalter im 1. Jh. getan, als sie sich begnügten, die Gültigkeit der „Rechte“ und die Unantastbarkeit der „uralten Grenzen“ der Histrianer anzuerkennen, und so geht auch Laberius Maximus vor, als er — vielleicht zum ersten Mal in der Geschichte der Beziehungen zwischen der griechischen Stadt und Rom — die *fines Histrianorum* abgrenzt, um den gegenwärtigen und künftigen Mißhelligkeiten ein Ende zu bereiten.

Da wir über den Sinn der 72. Zeile der Horothesie sprechen, ist es vielleicht nicht nutzlos, den Umstand zu betonen, daß das A-Exemplar, im Vergleich zu B die interessante Bestimmung bringt, daß die Gerichtsbarkeit des *conductors* Charagonius Philopalaestrus begann: [... *a finibu*]s *canabar(um) D[imensium]*. Dies bedeutet, daß es zur Zeit Traians, und gewiß auch früher, in dieser Ortschaft ein Militärlager gab und daneben eine zivile Niederlassung. Die Nachricht ist neu und kommt leider nur hier vor. Das Vorhandensein eines Militärlagers in Dimum war uns bisher nur aus der *Notitia Dignitatum* bekannt, wo berichtet wird, daß dort im 5. Jh. ein *cuneus equitum Solensium* stationierte. Künftigen Erhebungen wird es vorbehalten bleiben festzustellen, was für Truppen im 1. Jh. in Dimum in Garnison lagen und welchen Zweck sie dort zu erfüllen hatten.
